

‘Empathie heeft rechtvaardigheid en solidariteit nodig’

IN GESPREK MET IGNAAS DEVISCH

Kees FABER en Carole VAN DE LOGT

Ignas Devisch is hoogleraar medische filosofie en ethiek aan de Universiteit van Gent en vooral bekend als auteur. Hij schreef onder meer *Ziek van gezondheid*, *Rusteloosheid* (in 2017 verkozen tot beste spirituele boek), kortgeleden *Vuur* en natuurlijk het boek dat in ons gesprek centraal staat: *Het empathisch teveel* (2017). Hij is ook vaste columnist bij *De Standaard*, een Vlaamse krant. Daarnaast geeft hij af en toe advies aan bedrijven en organisaties rondom het opstellen van ethische codes.

Devisch is een generalist en gaat aan de slag

met thema's die zich aandienen. 'Empathie was op een bepaald moment een thema dat maatschappelijk erg leefde; ik probeer dat dan te begrijpen. Ik vind dat de filosofie een voorname taak heeft om, in samenspraak met het brede publiek, na te denken over wat

Drs. C.J. Faber is begeleidingskundige, fotograaf en schrijver, en redactielid van dit tijdschrift. E-mail: info@keesfaber.nl.

C. van de Logt MSc is bestuurskundige, coach en supervisor. Zij werkt als zelfstandige in het sociaal domein en is redactielid van dit tijdschrift.

zich voordoet, naast het pure academische werk en onderzoek. Ik zie het als mijn taak om als filosoof buiten de universitaire muren te treden, omdat de universiteit leeft van de samenleving en omgekeerd. Natuurlijk speelt daar een spanningsveld, omdat je als expert wordt gezien. In bepaalde kringen is dat een scheldwoord; dat zie je sinds de uitbraak van de COVID-19-pandemie extra goed. Ik beschouw dit gegeven als een van de spanningsvelden waarmee ik aan de slag ga.'

Speelt er een persoonlijke geraaktheid mee bij het thema empathie?

'Iemand zei een tijd geleden tegen mij: jij zou een boek over empathie moeten schrijven. Ik was met een ander boek bezig, maar op de een of andere manier is die opmerking blijven hangen. Er verschenen opiniestukken en in discussies kwam het woord empathie sterk naar voren. Maar de concrete trigger was iets anders. Op een bepaald ogenblik was er in België een pandabeertje geboren en alle journaals stonden er dagenlang bol van, het kon niet op. Dat is tot daaraan toe, maar ik zag in datzelfde weekend ergens halverwege de krant een vrij anoniem bericht dat er 542 vluchtelingen waren verdronken in de Middellandse Zee. Daar was nul aandacht voor.

Ik vond dat contrast frappant. Enerzijds een schattige, kleine panda die ons empathisch vermogen sterk aanspreekt. En anderzijds een toch ogenschijnlijke onverschilligheid tegenover dat bericht van 542 dode vluchtelingen, zonder foto, ergens anoniem midden in de krant. Dat zette mij aan het denken: hoe zit empathie in elkaar? Empathie wordt sterk aangesproken door een enkel beeld, zoals de foto van de dode Aylan, de peuter die aanspoelde. Dat beeld ging de wereld over, iedereen vond het verschrikkelijk en

politici struikelden over elkaar om te zeggen dat het vluchtelingenprobleem opgelost moest worden. Maar de anonimiteit van cijfers wekt blijkbaar geen empathie op, het is heel moeilijk om empathie te voelen voor een statistiek. Met een beeld gaat het makkelijker.

Ik heb mijzelf toen vragen gesteld: hoe kunnen we empathie begrijpen als het blijkbaar selectief van aard is? Waarom wordt het de ene keer wel aangesproken en de andere keer niet? En hoe zit het met die bewustzijnsvernaauwing?

Wat zijn de voor- en nadelen van empathie?

'Empathie heeft het grote voordeel dat het heel sterk kan inzoomen op iets of iemand, maar het heeft als nadeel dat het kan lijken of andere problemen op dat moment niet bestaan. De wereld reduceert zich tot dat ene jongetje of die ene panda. Empathie is een hele sterke emotie die door bepaalde factoren in een bepaalde context al dan niet wordt aangesproken. Empathie is nadrukkelijk een positieve aangelegenheid – en ik heb ook geen boek tegen empathie geschreven – maar ik stel vast dat er onvermijdelijk een grens is aan onze empathische betrokkenheid op andere mensen en maatschappelijke problemen.

Een denker als Roman Krznaric, maar ook een politicus als Jesse Klaver, is er vrij vast van overtuigd dat we met meer empathie er beter in slagen om een aantal wereldproblemen op te lossen. Mijn stelling verschilt daarvan. Er komt, zeker in deze wereld, ontzettend veel op ons af. Daardoor gaan we onvermijdelijk selecteren waar onze aandacht naar uitgaat. Of er zijn mensen die erin slagen om onze aandacht te trekken, voor goede doelen, campagnes, noem maar op. Dat is fijn voor de mensen die aandacht krijgen,

maar wat doen we met alle andere goede doelen, mensen en acties die misschien minder sexy zijn, die minder aandacht trekken? Ik denk dat je empathie alleen complementair met andere mechanismen kunt gebruiken. In mijn boek heb ik het over rechtvaardigheid en solidariteit: andere principes, die hebben geleid tot systemen, afspraken en procedures in onze samenleving, om ervoor te zorgen dat we ook aandacht hebben voor belangrijke zaken die anders uit beeld zouden kunnen raken. Bedenk maar eens dat je een arts bent en er staan bij de ingang van het ziekenhuis honderd mensen te wachten, terwijl er maar twee naar binnen kunnen. Wie laat je binnen? Als je dat alleen met empathie doet, dan is dat waarschijnlijk degene die vooraan staat of iemand die je al kent. Het is in zo'n situatie veel beter om vooraf de criteria goed helder te hebben, dan je te laten leiden door gevoel; dat keert zich tegen je. Gelukkig hebben we zodanige systemen ontwikkeld dat mensen mijn aandacht niet hoeven te verdienen. Mensen hoeven binnen die afspraken ook niet dankbaar te zijn voor wat ze krijgen. Zo hebben we dat geregeld en daar ben ik blij om. Het alternatief is dat je in een soort naastenliefdemodel terecht komt, waarbij een ieder moet vechten om de aandacht van een ander. Dat is onwerkbaar en onwenselijk. Als empathie afwezig zou zijn, zou je een gigantisch probleem hebben. Maar het staat nooit op zichzelf en het is op zich niet voldoende om alle sociale problemen mee op te lossen.'

Kun je iets zeggen over de overeenkomst of het verschil tussen empathie en compassie? Er zijn namelijk denkers die compassie prefereren boven empathie.

'In deze discussie is het van belang om te weten wat je onder empathie verstaat. Daar kun

je een heel boek mee vullen, maar ik werk met de volgende omschrijving: "Empathie is het vermogen je in te leven in en mee te voelen met wat je denkt dat de belevingswereld van anderen is." Woorden die natuurlijk voor discussie vatbaar zijn, maar ik probeer empathie zodanig af te bakken dat het niet álles gaat betekenen. Zo maak ik onderscheid tussen empathie en solidariteit, om duidelijk te maken dat je ook betrokken kunt zijn op mensen verder weg.

Vanuit solidariteit voorzie je institutioneel in een aantal mechanismen die nodig zijn om de samenleving, de wereld, een beetje bij elkaar te houden. Empathie kan die slag niet maken, dat is te veeleisend. Het vraagt zoveel van je en onwillekeurig gaat je aandacht ook meer uit naar zaken waar je je persoonlijk het beste bij voelt. Compassie vind ik een moeilijke term, omdat je er zoveel kanten mee op kunt, bijna nog meer dan met empathie. Compassie kan vanuit een heel paternalistische houding vertrekken. Zo van: "Jij bent aan het sukkelen, ik heb compassie met jou, geef jou aandacht, zodat je weer verder kunt." Ik herinner me de verkiezingsloos van president George W. Bush, "Compassionate conservatism". Misschien hebben die woorden bij mij onwillekeurig een belletje doen rinkelen, in de zin van: pas op met die term. Tegelijkertijd kan, als je het breed ziet, compassie staan voor medelijden. Dat kan, maar dan zie ik het voordeel van deze term niet ten opzichte van empathie.

Uiteindelijk kom je toch weer uit bij hetzelfde spanningsveld. Want met wie ben ik dan aan het meeleven? Hoe komt dat medeleven tot stand, op basis waarvan? Is het selectief of niet, welke grenzen heeft het? Ik heb tijdens het schrijven nagedacht over het bespreken van die term, maar ik zie weinig voordelen. Daarom heb ik ervoor gekozen

om me tot empathie te beperken.

Het is trouwens wel interessant om, ook historisch, te bekijken wat die twee begrippen elkaar te vertellen hebben, of ze sporen met elkaar en of ze niet dezelfde lading dekken. Soms denk ik dat het eigenlijk om hetzelfde gaat en een andere keer denk ik dat het twee echt verschillende begrippen zijn. Ik heb niets tegen compassie, maar ik vind de term moeilijk grijpbaar, omdat het in zoveel verschillende contexten wordt toegepast. Empathie sprong er voor mij uit en ik heb besloten daar iets mee te doen. Ik heb meer keuzes moeten maken in mijn boek. Ook de zwarte kant van empathie – een mens kan zich zo goed inleven, dat hij ook goed weet welke manier van martelen het meeste pijn doet – heb ik laten liggen. Ik heb daar kritiek op gehad, maar het zou bijna een tweede boek vergen.'

Je boek Het empathisch teveel werd in 2017 uitgegeven. Het is nu 2021. Laat je zo'n onderwerp weer los?

'Ik blijf er wel degelijk bij betrokken, maar het is niet meer zo dat ik alle wetenschappelijke literatuur blijf volgen. Ik ben ook met andere thema's bezig. De schrijffase van een boek is de meest intensieve periode. Op het moment dat ik mijn boek publiceert, laat ik het thema ook los en gebeurt er in mijn hoofd al iets: wat is het volgende? Ik ben natuurlijk ook blij dat het klaar is, dat ik er vanaf ben, maar het is een dubbel gevoel. Je wilt altijd je kinderen bij je houden, maar je moet ze ook loslaten.

Overigens valt me op dat het thema blijft hangen. Het feit dat wij er nu, bijna vier jaar verder, een gesprek over hebben, zegt al genoeg. Met Rusteloosheid zie ik hetzelfde; dat is ook een onderwerp dat langere tijd onze aandacht zal vragen. Empathie blijft in veel

debatten een thema. Ook nu, die hele discussie over wie bij de vaccinering prioriteit krijgt. Moeten we een opdeling maken tussen kwetsbaren en niet-kwetsbaren? Moeten we een vaccinpaspoort ontwikkelen en, zo ja, wat zal daarvan het effect zijn? Eerst de ouderen? Je ziet voortdurend het spanningsveld tussen "ik wil zelf een normaal leven terug" versus "betrokkenheid op anderen". Maar welke anderen dan? Hoe ruim is mijn vizier? Heb ik het dan over de hele samenleving? Worden we egoïstischer door een lockdown? En wat moeten we met afspraken als: "De mensen die lockdownfeestjes houden, hebben geen enkele betrokkenheid meer op de samenleving." Jullie premier zegt dat het tuig is en Arjen Lubach geeft er interessant commentaar op. Het thema leeft nog sterk en daarom houd ik het vast.'

Heb je ideeën over hoe je de empathie tussen mensen kunt versterken?

'Ik heb ooit meegewerkt aan een onderzoeksproject rond solidariteit en wij brachten een groep van zo'n dertig mensen bijeen. We lieten ze nadenken over gezondheidswinst en solidariteit in de gezondheidszorg. Moeten we toe naar gedifferentieerde zorgpremie's?, was bijvoorbeeld een vraag die centraal stond. Met andere woorden: wat moeten we terugbetalen en mogen we daarbij gezonde van minder gezonde mensen onderscheiden? Het ging onder meer over mensen met veel overgewicht, obese patiënten. Het eerste weekend hoorden we als onderzoekers vooral afwijzende, niet-solidaire uitspraken over obese patiënten. Daarna gingen we in gesprek over concrete mensen: kijk eens naar mijn moeder, ze is 45, ze weegt te veel, maar kijk ook eens naar de omstandigheden en de context waarin ze leeft. Dat leidde tot meer begrip voor de si-

tuatie en de persoon. Ons rapport is dan ook geëindigd met een pleidooi voor solidariteit in de gezondheidszorg.

Mensen worden meer solidair doordat ze de tijd krijgen om erover na te denken. Snel een afvinklijst invullen over een stelling als: “We zijn solidair in Europa”, leidt er vaak toe dat mensen nee zeggen, want de opvatting is: “Ze hebben het zelf gedaan.” Als je dieper ingaat op een aantal omstandigheden en redenen waarom dingen zijn zoals ze zijn, ontstaat er vaak meer begrip. Er komt een verbinding tot stand tussen jou en de overkant van de tafel en dat maakt dat je veel genuanceerder naar dingen gaat kijken.

David van Reybrouck doet op dit punt interessante dingen met zijn voorstel voor burgerraden, waarmee hij ons democratische bestel wil revitaliseren. Hij laat “gewone” mensen in een heterogene groep over soms zeer abstracte thema’s nadenken, zoals het klimaat. Veel mensen zeggen eerst iets als: “Ja, we weten het. Maar ik wil er geen geld aan uitgeven, want ik heb wel andere zorgen.” Hoe abstracter het thema, hoe moeilijker het is om er empathie voor op te brengen. Door mensen samen te brengen, elkaar te laten ontmoeten, gebeurt er wat. In de samenleving is het altijd van belang om het sociale weefsel te behouden en te versterken. Functioneel contact tussen mensen is in sommige situaties prima, maar het besef wat een ander aan het doormaken is, creëert pas verbinding. Je hebt een soort van elementaire goodwill nodig om naar elkaar te luisteren.’

In je boek schrijf je over je mensbeeld dat aan je opvatting over empathie ten grondslag ligt. Kun je daar wat meer over vertellen?

‘Als we ons vastpinnen op de natuur van de mens, dan komen we er niet uit. Voor elk on-

derzoek dat aantoont dat we van nature tot empathie in staat zijn, is er een tegenonderzoek dat aantoont dat we ook tot verschrikkelijke misdaden in staat zijn. De natuur van de mens is geen vruchtbaar vertrekpunt om na te denken over menselijk gedrag. Dat kan namelijk behoorlijk veel kanten op. De biologie doet er zeker toe, maar ik denk dat de context een grote rol speelt bij menselijk gedrag, zeker bij empathisch gedrag. Die context is voor een deel verantwoordelijk voor de beslissingen die we nemen.

Natuurlijk nemen niet alle mensen in dezelfde situatie dezelfde beslissing en ikzelf zal ook niet altijd dezelfde beslissing nemen in gelijkende situaties. Bij een ongeluk op straat denk ik de ene keer: oké, ik ben bereid om hulp te verlenen. Maar de volgende keer moet ik op tijd ergens zijn en denk ik: die persoon die daar bloedend op dat bankje ligt, krijgt wel hulp van andere mensen. Als je je dan afvraagt of je een goed of slecht mens bent, zijn je categorieën denk ik te massief. Ze laten geen nuance toe tussen mensen die inderdaad de ene keer fantastische dingen doen en zich de andere keer laakbaar opstellen.

Mijn mensbeeld is toch wel door Sigmund Freud getekend, als ik zeg dat de mens een verlangend wezen is. Dat verlangen valt soms samen met moraliteit, maar niet altijd. Als mens moet je die twee dingen afstemmen en dat is geen eenvoudige zaak.

Het is te simpel om mensen vast te pinnen op twee grote categorieën: dát zijn de goede en dát zijn de slechte mensen. Je hebt mensen die verschrikkelijke misdaden hebben gepleegd en die daarna tot inzicht zijn gekomen en voor de rest van hun leven fantastische wezens waren – of omgekeerd. Die morele opdeling tussen mensen is geen goede zaak, te meer omdat we er nooit in zullen sla-

gen om voor honderd procent consequent te leven. Natuurlijk is het geen excuus om te zeggen: “Ik ben een moreel ambivalent wezen. Vandaag heb ik een slechte dag en jij bent mijn slachtoffer.” Desalniettemin vind ik morele ambivalentie een vruchtbaar uitgangspunt om naar menselijk gedrag te kijken.’

Is er iets dat je ons als begeleidingskundigen wilt meegeven?

‘Misschien kan ik nog even terugkomen op het spanningsveld dat ik heb geschetst tussen betrokkenheid en afstand. Als ik kijk naar manieren van leidinggeven, begeleiden en coachen, dan zie ik dat we uit een periode komen waarin er op een zeer niet-betrokken manier met mensen wordt omgegaan. Ik denk dat we die tijd grotendeels achter de rug hebben en daar ben ik blij om, maar er zou een nieuwe valkuil kunnen ontstaan als je op basis van emotionele betrokkenheid gaat samenwerken. Het zou kunnen zijn dat je op den duur een te groot engagement van mensen vraagt, dat je verwacht dat iemand zijn hele persoonlijkheid in het werk legt. Als iemand gaat kandideren voor een baan, dan wordt vaak niet meer gevraagd naar diploma’s, maar naar wie iemand is. Ik vind dat

een valkuil, of op zijn minst een potentieel risico. Uiteraard moet je betrokken zijn, maar je kunt ook aan je eigen betrokkenheid ten onder gaan. Functionele verhoudingen zijn nodig binnen het werk om goed te kunnen samenwerken, maar die dreigen te worden overspoeld door persoonlijke betrokkenheid van mensen. Hoe kun je dan kritisch op elkaar zijn, hoe kun je als leidinggevende bepaalde beslissingen nemen? Dat is moeilijk als je alleen met empathie aan de slag gaat.

Functionele verhoudingen bieden het voordeel van iets meer afstand en dat is iets anders dan dat je alleen maar afstand neemt. Stel dat iemand wordt ontslagen, dan is het belangrijk dat de betreffende persoon het niet opvat als een mislukking van zijn hele persoonlijkheid. Het gaat om een baan, een functie die iemand uitoefent. Ik snap de goede bedoelingen van empathische betrokkenheid, maar ik wil iedereen uitnodigen om goed na te denken over dat spanningsveld tussen afstand en betrokkenheid. Ik besef heel goed dat ik hiermee het antwoord op jullie vraag ontloop. Maar ‘denk zelf na’ past toch goed in jullie denken als begeleidingskundigen?’

